

De oostgrens van Europa: met realpolitiek idealen verwezenlijken

Hendrik Jan Schoo is veel te vroeg overleden. Het was een genot zijn analyses te lezen: geen bijzaken, geen franje, zijn kritische geest drong altijd moeiteloos door tot het hart van de zaak. Schoo kon ingewikkelde zaken terugbrengen tot menselijke proporties, zonder ze te beroven van hun nuance of complexiteit. Het is een eer te worden uitgenodigd de lezing te houden die zijn naam draagt, het is een uitdaging te voldoen aan de hoge standaarden die Schoo voor zichzelf stelde. Feiten, analyse, duiding, deze journalistieke drie-eenheid stond bij Hendrik Jan Schoo compromisloos voorop. Onvoorwaardelijk respect voor de feiten, hard in de analyse, mild en menselijk in de duiding: een parel in de kroon van de journalistiek.

Ik ben bijna een half jaar geleden uitgenodigd om te komen praten over de oostgrens van Europa. In de aanloop naar deze bijeenkomst is daar heel veel gebeurd. Je kunt je nauwelijks een meer actueel thema voorstellen. Ik ben de redactie van Elsevier veel dank verschuldigd dat zij die vooruitziende blik hadden en het mij vergund hebben u hierover toe te spreken.

De ontwikkelingen aan de oostgrens van de EU zullen lang doorwerken en zullen onze toekomst ingrijpend beïnvloeden. Die ontwikkelingen beperken zich trouwens niet tot onze oostgrens. Veel van wat ik zal zeggen, is ook ingegeven door gebeurtenissen in het Midden-Oosten en Noord-Afrika. De oostgrens van Europa moet u dan ook vooral als een emblematisch etiket opvatten. Als een zinnebeeld voor wat er aan onze grenzen gebeurt, in het oosten en in het zuiden. En zelfs in het hart van de EU.

1. EEN NIEUWE ORDENING OF WANORDE?

“Voorspellen is moeilijk, vooral als het om de toekomst gaat”, zo wil het gevleugelde woord van de briljante historicus A.J.P. Taylor. Toch durf ik de voorspelling aan dat de zomer van 2014 een aantal schokken in de wereldpolitiek heeft veroorzaakt die in Nederland, Europa en ver daarbuiten lang zullen doorwerken. Deze zomer werd er regelmatig teruggekeken op Francis Fukuyama’s essay ‘The End of History’ dat 25 jaar geleden verscheen in *The American Interest*. Fukuyama veroorzaakte een intellectuele schokgolf. Zijn essay werd het symbool van de wereldorde die na de val van de Muur en de ineenstorting van de Sovjetunie leek te zijn ontstaan. De gedachte was na de Koude Oorlog dat vrijheid en democratie zich over de wereld zouden verspreiden en dat vreedzame, economische verhoudingen leidend zouden zijn.

\De oorlog in Joegoslavië, de onrust in de Kaukasus, slachtpartijen in Afrika, zelfs 9/11 en de daaruit volgende oorlogen in Afghanistan en Irak, het waren binnen het vigerende wereldbeeld incidenten, tijdelijke problemen, kleine afleidingen. De grote lijn was toch

dat er een einde kwam aan de grote ideologische tegenstelling en dat, zonder die ideologische confrontatie, het Westers-liberale wereldbeeld, gebaseerd op vrijheid, eensgezindheid en rechtvaardigheid als een natuurwet de hele wereld zou gaan omvatten. Deze opvatting werd, als reactie op Fukuyama, fel bestreden door Samuel Huntington in *Foreign Affairs*, met zijn 'Clash of Civilizations'. In zijn visie zou de ideologische confrontatie plaats maken voor confrontatie op basis van verschillen in religieuze en culturele identiteiten.

Wie naar de wereld van vandaag kijkt, kan moeilijk om de vaststelling heen dat de werkelijkheid toch dichterbij Huntington dan bij Fukuyama is uitgekomen. Ook al doe ik met zo'n algemene stelling beide analisten altijd tekort.

De kanttekening die ik bij Huntingtons analyse wil maken is dat deze te makkelijk voorbij gaat aan het feit dat beschavingen niet statisch zijn en in deze wereld ook niet altijd makkelijk uit elkaar te pluizen zijn. Bovendien gaat het vaak om een Clash WITHIN Civilizations, zoals we in de Arabische wereld zien. De strijd daar is toch vooral binnen de islam, waarbij het fundamentalisme als koekoeksei in het nest van de wens tot economische en culturele emancipatie wordt gelegd. Eenmaal tot wasdom gekomen, neemt het fundamentalisme de controle over en geraakt de emancipatie tussen de wielen. Overigens zou je de botsing die zich nu in Oost-Oekraïne manifesteert eveneens als een Clash Within a Civilization kunnen zien, want zeker Oekraïners en Russen maken van dezelfde beschaving deel uit.

Om het nog ingewikkelder te maken: de confrontatie op het Europese continent heeft rechtstreeks invloed op de strijd in de Arabische wereld. Rusland blokkeert immers al twee jaar het vinden van een internationale oplossing voor de door Assad ontketende barbarij in Syrië. Het is deze barbarij waarop ISIL parasiteert, het is deze barbarij die anderen ertoe bracht ISIL te financieren, vanuit de misplaatste gedachte dat de vijand van mijn vijand wel mijn vriend moet zijn. "Another fine mess you got us into", zou Oliver Hardy zeggen.

Over welke wereldorde kunnen we eigenlijk praten, 25 jaar na de Val van de Muur?

Sommigen vermoeden dat we de terugkeer van de koude oorlog gaan meemaken, anderen zijn van mening dat de laatste vijfenzeventig jaar een uitzondering zijn geweest en dat we weer terug gaan naar de 'normale' toestand. Hier en daar ziet men de herleving van het "concert des nations" dat de val van Napoleon en de moord in Sarajevo in 1914 de wereld domineerde.

Voorlopig blijft het beeld diffuus: machtsverhoudingen verschuiven, zowel tussen staten als binnen staten. In delen van de wereld krijgt de staat een steeds dominantere rol, in andere delen van de wereld trekt de staat zich steeds verder terug, in weer andere delen

van de wereld staan staten op wankelen of zijn bijna geheel verdwenen, zonder dat er uitzicht is op een stabiel alternatief.

Het internationale politieke stelsel is gebouwd op de relatief stabiele situatie vlak na de Tweede Wereldoorlog, met weinig staten, wier positie niet ter discussie stond en wier verdeeldheid in twee kampen voor een bewapende, bevroren vrede zorgde. De situatie is ver achter de horizon verdwenen, het stelsel is er echter nog steeds. Daarom ontbreekt het nu aan een duidelijke veiligheidsstructuur en functioneert het VN-systeem gebrekkig. We zien een complex conflictspectrum waarin sterke en zwakke staten optreden naast niet-statelijke actoren in allerlei soorten en maten. In de grote schatkamer van menselijke kennis—het internet—raakt goede journalistiek vermengd met slechte propaganda. In tijden van toenemende spanningen tussen burgers, ideeën en landen gaan helaas feiten vaak verloren, komt het nauwelijks tot analyse en kan je fluiten naar een betrouwbare duiding. Informatie wordt met salvo's als van een mitrailleur onze huiskamers, computerruimten, iPads en smartphones ingeslingerd. Waar dictators, terroristen en andere barbaren vroeger als de dood waren voor wereldwijde informatiespreiding, hebben ze nu ontdekt dat het een geweldig effectief instrument kan zijn om angst te zaaien, verwarring te stichten en twijfel in de harten van goedwillende mensen te planten, bij wie de perfiditeit van de afzender het voorstellingsvermogen te boven gaat.

De actualiteit vreet energie. Van de media, van de mensen thuis die alle ellende van de wereld real time, 24 uur per dag op het netvlies krijgen en van politici en bestuurders, die bij iedere gebeurtenis gehouden zijn meteen te reageren, meteen een antwoord klaar te hebben. Ook in de dagelijkse praktijk op BZ is het de actualiteit die de meeste aandacht opeist. Begrijpelijk, in de wereld van vandaag, maar niet altijd bevorderlijk voor een bezonnen oordeelvorming en dito respons. Laten we voldoende ruimte over voor reflectie, voor het horen van de lage grondtonen van de langere termijn, of horen we alleen nog maar de schelle tonen van het hier en nu? Gunnen we onszelf wel voldoende ruimte om te beseffen dat heel snel je mening klaar hebben misschien lekker voelt, maar zelden leidt tot verandering van de werkelijkheid? En als het snel rondtoeteren van onze mening geen indruk blijkt te maken, draaien we dan niet te vlug onze rug naar de wereld, vanuit het gevoel: "het maakt toch allemaal niks uit?".

Het is een wereld die vraagt om realpolitik. Dat betekent niet dat je alle idealisme over boord gooit, maar dat je bij het verwezenlijken van je idealen de realiteit niet uit het oog verliest. Het haalbare zo dicht mogelijk bij het wenselijke brengen, daar gaat het in de buitenlandse en Europese politiek om.

Wij moeten de wereld weer meer zien zoals zij is en minder zoals wij wensen dat zij zou zijn. Tegelijkertijd moeten wij ons bevrijden van de te beperkte definitie van nationaal eigenbelang, die in het afgelopen decennium in zwang is geraakt. Ons nationaal belang is meer dan ooit vervlochten met de belangen van anderen op ons continent en daarbuiten. Een open oog voor die belangen en een verstandige en evenwichtige inzet van alle

instrumenten die wij in onze politieke, diplomatieke en militaire gereedschapskist hebben, zullen meer dan ooit nodig zijn om onze veiligheid, welvaart en de waarden waarop onze samenleving gebaseerd is voor de toekomst veilig te stellen. Uitdagingen genoeg: ultranationalisme, fundamentalistische religiositeit, machtshonger. De Islamitische Staat, Russisch nationalisme, het terrorisme in de Sahel, het zijn geen tijdelijke ervaringen van achterlijke, achterhaalde opvattingen—het zijn hypermoderne fenomenen, die ook niet snel zullen verdwijnen, omdat zij parasiteren op lange termijnontwikkelingen in samenlevingen en op continenten.

“Feiten, analyse, duiding”, ook hier is extra inzet nodig. Wat beweegt deze mensen, waarom slagen zij zo vaak? De vaardigheid je te verplaatsen in de positie van een ander is een mooie menselijke eigenschap, die helaas wat in het ongereede is geraakt. Bij het bedrijven van buitenlands beleid is het niet alleen een mooie eigenschap, maar ook een essentiële voorwaarde voor succes. Hoe beter je de achtergronden, drijfveren, omstandigheden, aspiraties van de ander kent, hoe beter je erop in kan spelen bij het trachten te bereiken van je doel. Inzicht in de ander zal begrip voor diens posities opleveren, wat niet hetzelfde is als dat je die posities dan ook tot de jouwe moet maken. Sterker nog, als je niet begrijpt waarom iemand of een land iets zegt of doet, kom je zelden tot een juiste respons.

De oostgrens van Europa staat onder druk. We zien dat Europa omringd wordt door zones van instabiliteit. Die zones strekken zich uit van de Zwarte Zee tot de Golf van Aden, van de Tigris tot de Nijl, van Baku tot Bamako, en van de Kaukasus tot de Sahel. Ook binnen Europa broeit het. Maar wat is dat Europa?

2. EUROPA GEZIEN VAN BUITEN; EEN WAARDENGEMEENSCHAP

Toen Duitsland nog geen eenheid was, vroeg de Duitse dichter Friedrich Schiller zich retorisch af: ‘Deutschland, aber wo liegt es?’ Het lijkt er vaak op dat we in onze tijd hetzelfde kunnen vragen over Europa. Europeanen zijn vaak slecht in staat uit te leggen waar Europa ligt, en hoe het er precies uit ziet. Dat wil zeggen: als we Europa opvatten als iets meer dan een plaats op een landkaart, zoals Schiller ook bedoelde toen hij vroeg waar Duitsland lag.

Voor sommigen is Europa niets meer dan een geografische aanduiding, en is een Europeaan iemand die in dat gebied woont.

Ik zie dat anders.

Europa is allereerst een idee. Europa staat voor een manier van leven die overal ter wereld erkend en herkend kan worden als Europees. Democratie, mensenrechten, vrijheid van godsdienst, individualisme—het zijn waarden die voor het eerst hier—in Europa—opduiken. Ze werden geformuleerd door Erasmus van Rotterdam, terwijl hij in Italië verbleef. Zijn gedachtegoed was baanbrekend – de Duitse bondspresident Joachim

Gauck refereerde er terecht aan, afgelopen zaterdag in Maastricht in een toespraak ter ere van het 200-jarig bestaan van het Koninkrijk. Ze werden geschreven door Voltaire, en gedrukt in Amsterdam. De intellectuele wortels van de Amerikaanse revolutie waren made in Europe. Bepalen waar de grens van Europa ligt is geen geografische opdracht, omdat Europa meer is dan een (sub)continent op een kaart.

Geografie beïnvloedt de houding ten opzichte van die Idee wel, vooral in gebieden waarvan de Europese status door hun ligging in de periferie van het continent altijd betwist wordt. Rusland en Turkije zijn twee landen die door hun geografie verschillende kanten op kunnen kijken: naar West en Oost; naar Europa of naar Azië.

Gedurende de twintigste eeuw keek Turkije naar het westen. De seculiere staat van Atatürk oriënteerde zich op Europa, en op Frankrijk in het bijzonder. In een essay voor *The New York Review of Books* uit december 2010 schreef Orhan Pamuk over de grote aantrekkingskracht die Europa in zijn jeugd uitoefende. Voor hem en zijn vrienden was Europa een 'rosy land of legend' aan de overzijde van de Bosporus. Op school leerde iedereen over de Renaissance, en de Verlichting werd bewonderd. De jeugd van Istanbul rookte in de jaren zestig bij voorkeur Gauloises, net zoals, dat wist iedereen zeker, de Parijse bohemians deden. Op de pakjes stond, zo herinnert Pamuk het zich in ieder geval, de legendarische leus van de Franse revolutie: 'Liberté, égalité, fraternité'—waarden waaraan jonge Turken zich spiegelde. Zelfs de meest antiwesterse denkers uit het Turkije van de twintigste eeuw geloofden in de Europese droom. Europa was synoniem met iets groters dan geografie. Europa stond voor een ideaal.

Is dat nog steeds zo? Voor veel Turken is de aantrekkingskracht van dat Europa—als een symbool en ideaal—vervaagd. De romantiek van het pakje Gauloises heeft plaatsgemaakt voor de gedachte dat Europa, net als sigaretten, slecht voor je gezondheid is. De liefde voor Europa is bekoeld: belangrijker dan de vraag of de Europese lidstaten een Turks lidmaatschap van de Unie willen, is de vraag of Turkije het zelf nog ziet zitten.

Op Russische scholen wordt sinds enkele jaren officieel onderwezen dat Rusland geen Europees land is: het nieuwe standpunt is dat Russen zichzelf noch als Aziaten, noch als Europeanen zien. Die gedachte is niet nieuw. Wij komen haar al tegen bij nationalistische denkers uit de negentiende-eeuw. Die denkers vonden Rusland tot geen van beide continenten behoren, en waren van mening dat Rusland in feite geen authentieke eigen geschiedenis had, maar een schone slaapster was die wachtte om wakker gekust te worden. Deze Slavofielen zetten zich sterk af tegen denkers die voor Rusland een Europese toekomst zagen. Voor hen was Rusland geen Europees land, maar een unieke eigen beschaving voorbij de oostgrens van het continent: een reus buiten de Europese geschiedenis. De vraag of Rusland Europees is of niet loopt als een rode draad door de Russische geschiedenis. President Poetin heeft de Slavofielen weer als leidraad ingevoerd.

Wij Nederlanders lijken soms te denken dat Europa een stuk grond is, maar voor miljoenen mensen om ons heen is Europa zo veel meer dan dat. Europa heeft geen demos, maar het heeft wel een nous, een geest. Vaclav Havel zei het als volgt: Europa is het vaderland van onze vaderlanden: een gemeenschappelijk dak op onze huizen. Europeanen zijn de laatste jaren steeds meer gaan twijfelen over de vraag of ze onderling wel zo veel gemeenschappelijk hebben. Maar het zijn buitenstaanders die ons herinneren aan de unieke beschaving die wij ons thuis mogen noemen.

Europa is dus in de eerste plaats een manier van denken; een manier van leven. Europese samenlevingen kennen allemaal een mix van dezelfde ingrediënten, weliswaar in verschillende samenstellingen. Europeanen claimen vrijheid, democratie, bescherming door een rechtsstaat, en gemeenschappelijke regelingen voor zaken die individueel niet voor iedereen bereikbaar zijn als het recht op een vangnet als je ziek, werkloos of te oud bent om te werken, op toegang tot onderwijs op basis van talent. De mix van deze ingrediënten kan verschillen, maar zij zitten er allemaal altijd in en dat is uniek Europees, in deze vorm komt dat op geen enkel ander continent voor en zelfs niet op het hele Europese continent. De kracht van de Europese Unie is het vermogen diepgaande en permanente transformatie tot stand te brengen in landen die deze mix wensen of ernaar streven haar op een hoger plan te tillen. EU transformatie wordt vaak alleen als een economisch fenomeen gezien, maar zij raakt alle aspecten van een samenleving, politiek, sociaal, cultureel, moreel. Dat gaat niet vanzelf, het vraagt om een grote politieke, maatschappelijke en financiële investering. En het vraagt om een hoge mate van kwaliteit, organisatorisch vermogen, overtuigingskracht en doorzettingsvermogen van die landen en organisaties die het allemaal moeten ondersteunen. Bovenal kan transformatie alleen slagen als de doelstellingen worden gedeeld, liefst expliciet, anders impliciet, door een meerderheid van de bevolking. Op al deze punten vertoont de Europese samenwerking tekortkomingen die dringend moeten worden geadresseerd, zeker, maar die tekortkomingen mogen niet doen vergeten wat er in de afgelopen zestig jaar is bereikt. De economie was daarbij instrument, geen doel. Het doel was het verwezenlijken van de wensen van naar vrijheid en ontwikkeling snakkende burgers.

Onze vrijheid blijkt voor anderen een bedreiging van hun wereldbeeld of hun invloedssfeer. Het is een misvatting om te denken dat landen de Europese Unie op de korrel nemen omdat die landen sterk zijn en de Unie zwak is. Het tegendeel is waar. De Unie wordt aangevallen omdat zij sterk is. De terroristen uit de Sahel, of uit Syrië en Irak haten de manier waarop we in Europa leven, omdat onze manier van leven zoveel meer te bieden heeft. Hun hele machtspositie is afhankelijk van de afwijzing van onze manier van leven.

De meest extremistische fundamentalisten in het Midden-Oosten, de meest radicale nationalistische politici uit Rusland—ze richten hun woede op ons omdat ze bang zijn dat de Europese manier van leven aantrekkelijk zal blijken voor hun eigen bevolking. De angst van Poetin is niet dat demonstranten met blauwe vlaggen met gele sterren zwaaien op het

Maidan-plein—de angst van Poetin is dat ze die blauwe vlaggen met gele sterren laten zwaaien op het Rode plein.

3. TERUGKEER VAN GEOPOLITIEK, NAAR EEN NIEUW REALISME

Is dit nu een zuivere 'Clash of Civilizations'? Nee, dit gaat ook om economische en politieke machtsposities, om controle over natuurlijke hulpbronnen, om het trachten een groter deel van de koek die wereld heet op het eigen bordje te schuiven. Waarbij ideologieën, echte en kunstmatige tegenstellingen, historische bronnen van haat op kunstig en hypermoderne wijze als instrumenten worden ingezet. Wat betekent dit voor onze toekomst? Ontstaat er een alternatieve wereldorde, waar onze manier van leven ondergesneeuwd raakt door Russisch nationalisme of islamitisch fundamentalisme?

Er is reden voor zorg, maar geen enkele grond voor wanhoop. Eerst nuchter naar de feiten kijken. De zichtbare wens van mensen in andere landen om te leven zoals wij leven, wordt te vaak begrepen als de wens om te worden zoals wij zijn. Een nadeel van de 'global village' is dat er op basis van oppervlakkige overeenkomsten wordt gedacht dat wie dezelfde kleren draagt, naar dezelfde muziek luistert, dezelfde spullen heeft of wenst te krijgen, ook uiteindelijk wel dezelfde waarden zal delen. Dat men wil hebben wat wij hebben, betekent nog niet dat men wil zijn wie wij zijn. Maar als men niet wil zijn wie wij zijn, hoeft dat geen probleem te zijn, zolang men maar niet de behoefte voelt ons op te komen leggen te worden zoals zij zijn. Het omgekeerde is overigens net zo waar: er zijn mensen die oppervlakkig in niets op ons lijken en toch veel waarden met ons delen, ook in de Arabische wereld. Immers, de strijd die al langer woedt in het hart van de islam en die nu tot zo'n gewelddadige explosie is gekomen, kan uiteindelijk ook alleen in het hart van de islam worden beslecht. Begrijp mij daarbij niet verkeerd: ik houd geen pleidooi voor afzijdigheid, maar pleit voor steun aan die krachten die een tolerante islam voorstaan, die vreedzaam samenleven mogelijk willen maken, die de rechtsstaat omarmen en het kalifaat verwerpen. Zij vertegenwoordigen een grote meerderheid, maar komen steeds vaker in de verdrukking, terwijl uiteindelijk alleen zij ISIL kunnen terugdringen, uit Irak en Syrië en uit de harten van wanhopige mensen overal ter wereld, ook in Nederland.

Dus moeten onze inspanningen primair gericht zijn op het afwenden van bedreigingen en het grijpen van kansen daar waar deze zich voordoen. De Nederlandse politiek zal zich moeten bevrijden van de wens een holistisch buitenlands beleid te voeren. Nederland zal vaker scherper moeten kiezen waar wij onze schaarse middelen voor inzetten. Niet de wens commentaar te geven op iedere gebeurtenis of ontwikkeling waar ook ter wereld zou leidend moeten zijn, bijvoorbeeld in de relatie tussen kabinet en Kamer, maar de wens om van positieve invloed te zijn daar waar Nederland toegevoegde waarde heeft of in het bijzonder wordt uitgedaagd – omdat wij vinden dat waarden die ons zeer dierbaar zijn onder druk staan, of economische belangen direct worden geraakt.

Kortom: een realistische benadering van belangen en verschuivende machtsverhoudingen, zowel voor Nederland als voor onze Europese partners en Atlantische bondgenoten. Onze onmiddellijke omgeving verdient onze onmiddellijke en onverdeelde aandacht, de prioriteit van ons veiligheidsbeleid en onze diplomatieke inspanningen ligt aan de Oostelijke en Zuidelijke flanken van de Europese Unie.

Onze waarden maken ons veel sterker en ook aantrekkelijker dan wij zelf vaak denken. Een Europa dat stabiliteit, welvaart en vrijheid kan bieden, spreekt honderden miljoenen mensen buiten onze grenzen zeer aan. Daarom is het uitdragen en verdedigen van de waarden niet alleen een noodzakelijke bescherming van onze manier van leven, maar ook een wenkend perspectief voor wat anderen voor zichzelf wensen. Dat islamisten en ultranationalisten ons ook van binnenuit proberen te verzwakken, heeft hier rechtstreeks mee te maken.

4. VEILIGHEID CENTRALER IN BUITENLANDS BELEID

Wie met realisme naar de uitdagingen kijkt, zal snel tot de conclusie komen dat we het met alleen economische diplomatie niet gaan redden. Als er oorlog is of dreigt, als wetteloosheid heerst of dichterbij komt, als de vrees voor onrust en conflicten toeneemt, zal de handel niet bloeien. Een concentratie op economische diplomatie is goed en wenselijk, maar moet wel mogelijk zijn. Veiligheid, een betrouwbare rechtsstaat, vrijheid en bescherming van eigendom zijn voorwaarden voor economische ontwikkeling en dus handel. Bovendien verdienen de waarden waar wij zo aan hechten ook versteviging buiten onze landsgrenzen, zeker dicht bij die grenzen. Wie nalaat stabiliteit te exporteren, zal eerder vroeger dan later instabiliteit importeren. En dan komt niet alleen onze handel, maar ons hele waardenpatroon onder druk te staan.

Wij zijn ontzettend goed in het stellen van prioriteiten, ook ik heb het daar nu weer uitvoerig over gehad. Door de onrust in de wereld komt er wekelijks wel één bij. Maar wat zijn eigenlijk onze posterioriteiten? Wat gaan we minder doen? Dat vaststellen blijkt in de praktijk veel moeilijker. Het is onrustig om Europa heen, dat is onrust die ons rechtstreeks kan raken, dus is het niet alleen logisch, maar ook essentieel dat daar onze aandacht met voorrang naartoe gaat. Aandacht heeft een eindige spanningsboog, dus zijn er zaken die minder aandacht moeten krijgen. Welke zaken zijn dat dan? En hoeveel ruimte gunnen we onszelf daarin een keuze te maken? Het zijn vragen die niet meteen een sluitend antwoord krijgen, maar die misschien wel beantwoord worden als we ons wat nadrukkelijker zouden concentreren op onze eigen omgeving – ruim bemeten – en ons minder vaak laten afleiden door gebeurtenissen elders waar wij beperkte invloed op hebben en die ons beperkt raken.

Het is opvallend te zien hoe het transatlantisch bondgenootschap z'n waarde vandaag weer bewijst. Hoeveel onveiliger zou men zich in de Baltische landen of in Polen vandaag voelen als men zich niet gesteund wist door het hele bondgenootschap? Dat de vraag om extra zekerheid meteen door het hele bondgenootschap met 'ja' werd beantwoord en met

dadens werd opgevolgd, heeft de Navo versterkt en onze collectieve veiligheid verbeterd. Het zal nu zaak zijn in het hele bondgenootschap de militaire capaciteiten op het gewenste hogere niveau te krijgen. Dat is niet gratis en zal niet alleen een financiële, maar ook politieke inspanning vergen van landen die bepaald niet ruim in de slappe was zitten.

Nederland speelt vanwege de ramp met de MH17 een bijzondere rol in Oekraïne en staat daar voor een zware taak. We zijn verantwoordelijk voor de repatriëringsmissie, de Onderzoekraad kijkt naar de toedracht, het Openbaar Ministerie onderzoekt de strafrechtelijke kant van de zaak. Door deze tragische gebeurtenis zijn Oekraïne en Nederland sterker naar elkaar toegegroeid. Er is meer kennis over en ook meer begrip voor elkaars posities en voor de uitdagingen waar wij gezamenlijk voor staan. Niet alleen Oekraïne, ook onze partners in de EU en daarbuiten verwachten dat Nederland die extra kennis en betrokkenheid ook inzet om Oekraïne bij te staan in deze razend ingewikkelde, haast existentiële fase van het bestaan van deze oude natie in een jong land.

Oekraïne moet de kans krijgen zich ook op langere termijn tot een stabiel land te ontwikkelen. Nederland leidt ook de kiesgroep bij het IMF en de Wereldbank waar Oekraïne onderdeel van uitmaakt. Om die reden zijn we nauw betrokken bij de steunprogramma's gericht op de economische ontwikkeling van dat land. Nederland heeft tevens veel expertise op het gebied van maatschappelijke transformatie gericht op de democratisering van post-Sovjet staten.

Ook de rechtstaat in het land helpen we versterkten, want zonder een goed functionerende rechtsstaat is geen goede economische ontwikkeling mogelijk. Verder is onmiddellijke hulp noodzakelijk om de humanitaire situatie te verlichten. Als gevolg van het conflict in Oost-Oekraïne, zijn veel burgers op de vlucht geslagen voor het geweld. Er zijn nu 155.000 interne vluchtelingen die opvang, zorg en voedsel nodig hebben. Het schooljaar is zojuist begonnen en de winter staat voor de deur. Daarom heeft Nederland een half miljoen extra aan humanitaire hulp aan Oekraïne toegezegd.

5. EEN STEVIGER ROL VOOR DE EU

De verantwoordelijkheid voor veiligheid en stabiliteit in onze omgeving kunnen wij niet meer afschuiven op de Amerikanen. Europa moet stap voor stap die rol op zich nemen. Maar dat lukt alleen als er een gezamenlijk beleid wordt ontwikkeld waar in de EU consensus over kan ontstaan. Lidstaten moeten zich voldoende herkennen in wat de EU namens hen doet, anders gaan zij toch weer ieder hun eigen weg. Bij de grote vraagstukken is een verdeeld Europa een machteloos Europa en daarmee een bedreiging voor de veiligheid en stabiliteit van de lidstaten. Landen zullen de illusie moeten laten varen dat ze het wel alleen kunnen roeien, ook de grootste lidstaten zijn daar meestal niet meer toe in staat, al dringt dat besef nog niet altijd goed door – sprak hij eufemistisch.

De EU is effectief als in het gezamenlijk optreden de balans tussen uiteenlopende standpunten goed wordt bewaakt. Ik vond het een slimme zet van mijn Duitse collega

Frank Steinmeier dat hij mijn Poolse collega Radek Sikorski nauw betrok bij zijn inspanningen rond Oekraïne. Als Steinmeier alleen aan de slag was gegaan, zou hij al snel het odium van een te pro-Russische opstelling hebben gekregen, bij Sikorski zou dat precies andersom zijn. Door hun gezamenlijke optreden, met Laurent Fabius, brachten zij een balans tot stand die een consensus tussen alle EU lidstaten mogelijk maakte. De eensgezinde positie die daarvan het gevolg was, heeft ertoe geleid dat Rusland nu eens duidelijk tegemoet kon worden getreden. Noodzakelijke sancties werden afgesproken en ingevoerd.

De aanpak tot nu toe was juist en onvermijdelijk. Deze aanpak zal ook voor langere tijd moeten worden volgehouden, want er zijn geen indicaties dat president Poetin spoedig van de ingezette, destructieve lijn afstapt. Sterker nog, hij lijkt er dagelijks nog een schepje bovenop te doen. Ik moet mij hoeden voor gepsychologiseer, maar het is een ervaringsfeit dat president Poetin een meester is in escalatie die nog niet de schoonheid van de-escalatie heeft ontdekt. Hij verwacht kennelijk dat hij uiteindelijk toch iedereen kan overbluffen. Een grote en voor Rusland uiterst kostbare inschattingsfout. Overigens mogen wij niet de fout maken te denken dat het snel overwaait en dat we ons geen sancties kunnen permitteren. Wat wij ons niet kunnen permitteren is toegeven aan de logica van landjepik als je je zin niet krijgt, van de toelaatbaarheid van militaire activiteiten in een buurland om dat land te destabiliseren en economisch en politiek op de knieën te krijgen. Die logica, eenmaal onweersproken, zal de neiging hebben ook elders op te duiken, de retoriek van president Poetin en de nu al vele maanden aanhoudende extreme, agressieve nationalistische retoriek in de Russische media doen het ergste vermoeden.

Met Rusland delen we een continent, wij delen ook belangen, op dat continent en daarbuiten, met de Russische president zijn wij het fundamenteel oneens over vele zaken, met name zaken die te maken hebben met de waarden waarop onze samenlevingen zijn gebaseerd. Daar waar we belangen delen, moeten we samenwerking niet uit de weg gaan, maar juist opzoeken. Daar waar we van mening verschillen moeten we confrontatie niet uit de weg gaan, want een slappe houding van onze kant zal leiden tot nog meer minachting van president Poetin.

In dit kader is het van groot belang dat we werken aan het oplossen van onze grootste strategische kwetsbaarheid: energie. Geopolitieke en strategische overwegingen hebben tot nu toe een ondergeschikte rol gespeeld in het energiebeleid van de Europese Unie. De crisis in Oekraïne heeft echter laten zien dat vermindering van de kwetsbaarheid van de Unie de hoogste prioriteit verdient. Als we niets doen neemt de afhankelijkheid van de Europese Unie van Rusland alleen maar toe. De enige manier om deze machtsverhoudingen te veranderen en te komen tot het versterken van onze economische en politieke weerbaarheid is de verdere integratie van de Europese energiemarkt.

Individuele Europese staten moeten hun eenzijdige afhankelijkheid van Rusland afbouwen, want deze is een bron van instabiliteit voor de EU als geheel. Een Europees energiebeleid is cruciaal.

Dit is geen pleidooi voor het uitsluiten van Russisch gas, maar voor meer verscheidenheid in onze energievoorziening. De noodzaak voor meer diversiteit in onze energiebronnen en energie-aanbieders is duidelijker dan ooit. Dit kan op verschillende manieren. De makkelijkste weg is meer import van kolen uit de VS. Steenkool is spotgoedkoop door het gebruik van schaliegas, maar dat is slecht voor het klimaat en Europa wil een voorbeeld zijn bij de wereldwijde reductie van CO₂.

Europese landen kunnen meer hernieuwbare energie produceren. Dat vergt forse investeringen maar biedt ook tal van nieuwe economische mogelijkheden en is goed voor het klimaat. Energiebesparing kan verder worden opgevoerd, vooral in Oost-Europa waar de kachel half oktober nog op 25 graden aangaat, ongeacht het weer.

Deze maatregelen—het vergroten van eigen productie, energiebesparing, duurzame energie en verdere integratie—zijn onvoldoende. Fossiele brandstoffen hebben we voorlopig nodig en tegen een acceptabele prijs. We moeten daarom ook durven kijken naar andere aanbieders. In Algerije aan de zuidgrens van Europa liggen enorme schaliegasvoorraden in de woestijn verborgen. Exploitatie is ingewikkeld en duur vanwege de veiligheidssituatie en politieke instabiliteit in de regio. Maar exploitatie zou ook enorme kansen bieden, voor Algerije, de regio en voor ons. Naar het oosten liggen de Kaukasus en de landen rond de Kaspische Zee. Dat zijn energierijke landen die aangesloten zouden kunnen worden op de pijpleiding van de Zuidelijke Corridor, die in 2018 gas van Azerbeidzjan naar Europa zal brengen. Dit is ook een instabiele regio maar eveneens met enorm energiepotentieel.

En dan is er Iran, het land met de grootste gasvoorraden ter wereld na Rusland. Als het lukt tot een overeenkomst met Iran te sluiten waardoor de sancties kunnen worden opgeheven, komt een enorm potentieel vrij. Iran heeft dan kennis van buiten nodig om zijn energie-infrastructuur weer op te bouwen voor de export.

SLOT

Europa is een klein continent met een grote reputatie. Die reputatie verspelen voor winst op korte termijn, of uit een vorm van zelfloochening, zal op lange termijn meer schade brengen dan economische pijn alleen. Aan het eind van zijn essay in *The New York Review of Books*, over de vervagende aantrekkingskracht van Europa op Turkije, schreef Pamuk:

‘Als Europa zichzelf wil beschermen, zou het dan beter zijn als het zich naar binnen keert, of zou het misschien zijn fundamentele waarden moeten herinneren, die het ooit het zwaartepunt maakte voor alle intellectuelen van de wereld?’

Europa is voor miljoenen niet-Europeanen het beloofde land. Ze zijn soms bereid de dood te riskeren om hier te kunnen komen. Ze willen leven zoals wij: in vrede, in vrijheid, in welvaart, als individuen. De Europese integratie is bedacht als alternatief voor oorlog en strijd als instrument voor belangenbehartiging. Voor mijn overgrootouders en zelfs mijn grootouders was oorlog het logische slotstuk van een vrede die haar langste tijd had gehad, meestal na een jaar of dertig. Een alternatief was voor hen een droom. Het alternatief is voor ons helaas teveel een vanzelfsprekendheid geworden. Deze vanzelfsprekendheid is te vaak aanleiding voor zelfgenoegzaamheid of zelftwijfel, vrede wordt gezien als een natuurverschijnsel waar de Europese integratie part noch deel aan had. Maar als ik naar de feiten kijk, deze analyseer en vervolgens duid, kom ik tot de conclusie dat onze vrede niet vanzelfsprekend is, maar wel zo stevig dat zij met de juiste inzet goed te bestendigen is.

Het is aan ons, inwoners van Europese natiestaten, de handen ineen te slaan. De EU is een verbond van landen en burgers. Ons project dat werd geboren uit de puinhopen van twee wereldoorlogen krijgt nu, in de eenentwintigste eeuw, een nieuwe opdracht. Europese waarden beschermen in een wereld die ons niet noodzakelijk gunstig gezind is. Het is verleidelijk om onze ramen en deuren dicht te gooien, of om uit voorzorg in te binden tegenover machten die groot en intimiderend zijn. Of om te doen alsof het mogelijk is ons te onttrekken aan de grillige werkelijkheid van de wereldpolitiek, in de hoop dat we met rust gelaten worden. Dat is echter een vergissing. Alleen als Europeanen standvastig zijn kunnen ze hun manier van leven verdedigen.

De oostgrens van Europa staat voor het gebied waar onze waarden het moeilijk hebben, omdat zij bedreigend zijn voor de daar heersende macht. Als Rusland zijn zin krijgt in Oost-Europa, dan schuift de grens verder terug dan waar hij nu ligt. Als de Nederlandse nationalistische hun zin krijgen, dan ligt de grens van Europa bij Wuustwezel. Voor islamitische fundamentalisten ligt de grens van Europa daar waar Verlichtingswaarden bezweken zijn onder druk van intimidatie en geweld.

De grens van Europa is, met andere woorden, daar waar zijn waarden het meest hevig betwist worden. Als deze zomer ons iets leert, dan is het dat de grens van Europa soms dwars door de Haagse Schilderswijk loopt, soms tussen de fracties in het Europees parlement en soms in Oekraïne, soms in de banlieus van Parijs, soms in het collectieve onvermogen op te staan voor de verdediging van onze waarden. De grens van Europa is daar waar die waarden worden uitgedaagd, worden bevochten, worden teruggedrongen, én daar waar het noodzakelijk is ze te verdedigen.

Op 2 september 2014 hield Minister van Buitenlandse Zaken Frans Timmermans (PvdA) de zesde H.J. Schoo-lezing in de Rode Hoed in Amsterdam.

Bron: EW, *geraadpleegd* op 11-9-2024

<https://www.ewmagazine.nl/buitenland/article/2014/09/lees-terug-h-j-schoo-lezing-door-frans-timmermans-1589730W/>